

*Шевченко Володимир**

РОЗВИТОК ЗОН ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ ТА МІЖНАРОДНІ ФІНАНСОВІ ЗВ'ЯЗКИ

Ключові слова: зони вільної торгівлі, міжнародні фінансові зв'язки, міжнародний рух капіталу, банківська інтернаціоналізація.

Розширення зон вільної торгівлі (ЗВТ) є тенденцією сучасних міжнародних ринків та міждержавних економічних відносин. Угоди про вільну торгівлю укладаються як між розвинутими країнами, так і країнами що розвиваються, трансформаційними та зростаючими економіками. ЗВТ стали важливим напрямком глобалізації економіки, оскільки сприяють зростанню міжнародної торгівлі товарами та послугами, транскордонної виробничої кооперації.

Функціонування зон вільної торгівлі виявляє різні комбінації їх формату - включених товарів і послуг та масштабу участі країн, коли окремі держави є учасниками різних угод щодо вільної торгівлі – як багатосторонніх, так і двосторонніх.

Аналіз основних результатів функціонування зон вільної торгівлі здійснюється різними методами, в основні яких лежить вимірювання впливу запровадження торгівельних преференцій на обсяг і структуру взаємної торгівлі, експорт та імпорт, національне виробництво та добробут. Але розвиток торгівлі між країнами в результаті УВТ впливає і на інші пов'язані аспекти – конкурентоспроможність країн, інвестиційні процеси, валютні операції, рух капіталу, банківські послуги та інше.

Метою дослідження є визначення теоретичних основ і структурних характеристик зон вільної торгівлі, виявлення основних ефектів ЗВТ, їх зв'язок з міжнародними фінансовими процесами і рухом капіталу в сучасних умовах.

Для виявлення наслідків ЗВТ у міжнародних фінансових відносинах доцільно використовувати кілька наукових методів, в тому числі структурний аналіз, якісні та кількісні методи, співвідношення витрати-результати.

Зовнішня торгівля є одним із основних параметрів розвитку національної економіки, її конкурентоспроможності та інтеграції у світові ринки. Випереджаючий розвиток міжнародної торгівлі є тенденцією сучасного етапу глобалізації економіки, що тісно пов'язано з динамікою системо спрямовуючих економічних процесів – лібералізації доступу до світових товарних та фінансових ринків, транснаціоналізації виробництва, банківською інтернаціоналізацією, міжнародним рухом капіталу, інтеграцією фінансових ринків.

Дослідження змісту, структури та економічних ефектів зон вільної торгівлі в останні десятиліття проводилося в працях Дж. Бгаваті (J.Bhagwati), Р.Болдуїна (R.Baldwin), Дж.Вінера (J.Viner), Б.Ейхенгріна (B.Eihengreen), Г.Гроссмана (G.Grossman), К.Каррера (C.Carrere), П.Кругмана (P.Krugman), А.Крюгера (A.Krueger), Р.Лоренса (R.Lawrence), М.Обстфельда (M.Obstfield), Р.Феенстра (R.Feenstra), Дж.Френкеля (G.Frankel), М.Шіффа (M.Schiff) та інших.

* к.е.н., доцент кафедри міжнародної економіки економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Процес глобалізації об'єктивно є нестабільним та суперечливим, супроводжується посиленням як інтеграції (взаємозалежності), так і регіоналізації національних економік. Розширення зон вільної торгівлі як інституту регіональної торговельної лібералізації та інтеграції, що сприяє зростанню обсягів взаємної торгівлі країн-учасниць, необхідно розглядати як форму поєднання регіоналізації та глобалізації економіки.

Зони вільної торгівлі за змістом є системою преференційної лібералізації зовнішньої торгівлі у рамках пари або групи країн, в основі якої лежить зниження імпорتنих тарифів відносно партнерів угоди по ЗВТ.

Теоретичне обґрунтування зон вільної торгівлі виходить з поняття «натуральних торговельних партнерів» (natural trade partners) - якщо дві країни є сусідніми або географічно близькими, то тим менше транспортні та інші витрати у їх взаємній торгівлі та тим більше повинні бути її обсяги. Така можливість створення додаткових обсягів взаємної торгівлі «натуральних торговельних партнерів» певною мірою пояснює той факт, що значна частина ЗВТ є двосторонніми (між географічно близькими країнами) та регіональними.

В різних наукових джерелах суть зон вільної торгівлі розглядається дwoяко: 1) як преференційна торговельна угода і інструмент торговельної політики, для якого визначальним є надання стимулів торгівлі шляхом скорочення митних тарифів; 2) як форма економічної інтеграції країн, де основним є збільшення стабільних торговельних потоків і за рахунок цього досягнення більш високого рівня взаємозв'язку економік.

Важливими факторами формування ЗВТ розглядаються подібність економічних структур та величина економіки країн, що дозволяє використовувати ефект економії масштабу в діяльності зон вільної торгівлі. Результативність ЗВТ також залежить від різниці відносної продуктивності факторів виробництва в різних країнах-учасниках відповідно до порівняльних переваг Хекшнера-Оліна.

При аналіз просторових моделей зон вільної торгівлі (spatial models of free trade areas) використовуються такі визначення: «Північ» або N (North) для розвинутих країн-членів ОЕСР та «Південь» або S (South) для зростаючих економік та країн, що розвиваються. Тоді основні просторові моделі зон вільної торгівлі визначаються різною комбінацією країн-учасниць:

Модель ЗВТ	Учасники ЗВТ	Джерела ефектів	Обмеження
NN «Північ-Північ»	розвинуті країни	Економія масштабу	Невелика різниця у продуктивності факторів
		Відносна продуктивність факторів	Доступ до ринків – невеликий ефект для членів ВТО
		Доступ до ринків	
NS «Північ-Південь»	розвинуті країни та зростаючі економіки і країни, що розвиваються	Економія масштабу	Умови для інвестицій та технологій
		Відносна продуктивність факторів	
		Технологічна різниця	
		Доступ до ринків	
SS «Південь-Південь»	зростаючі економіки і країни, що розвиваються	Економія масштабу	Низький технологічний рівень
		Доступ до ринків	

Рис. 1. Основні просторові моделі та джерела ефекту зон вільної торгівлі.
Джерело: складено автором на основі власних досліджень.

Просторова модель NS «Північ-Південь» може принести найбільший потенційний ефект для зростаючих економік і країн, що розвиваються, за рахунок використання можливостей для збільшення загальної продуктивності факторів виробництва та доступу на розвинуті ринки.

Визначення економічної суті та змісту поняття «зона вільної торгівлі», типологія таких зон та їх структурні характеристики необхідно здійснити за різними класифікаційними ознаками. Таке багатопланове трактування економічного змісту ЗВТ має слугувати виявленню сукупності їх прямих та опосередкованих результатів (ефектів).

В документах міжнародних економічних організацій та наукових дослідженнях використовуються різні типологічні підходи до визначення зон вільної торгівлі:

- преференційні торгівельні угоди (preferential trade agreements) – у такому широкому визначенні акцент робиться на тому, що основним інструментом міждержавних торговельних угод є встановлення преференційних тарифів або скасування тарифів у взаємній торгівлі. Відповідно до такого розуміння частка тарифних обмежень зовнішньої торгівлі країн та її зменшення визнається основним результатом лібералізації у ЗВТ. Основними видами преференційних торговельних угод є зони вільної торгівлі (free trade area) та митні союзи (customs union), в останніх преференційні тарифи доповнюються спільними тарифами щодо торгівлі з третіми країнами.

- регіональні торговельні угоди (regional trade agreements) – таке поняття застосовується до ЗВТ у двох основних випадках: 1) визначення торговельних угод як укладених між так званими «натуральними торговельними партнерами», під якими розуміються країни, дистанція між якими найменша, а також мають значні обсяги торгівлі, порівняльний рівень економічного розвитку, конкурентні переваги та інше; 2) багатосторонні торговельні угоди між країнами одного регіону.

- угоди торгівлі товарами (goods trade agreements) та угоди торгівлі послугами (service trade agreements) – ці два види угод визначають масштаб і ступінь диверсифікації ЗВТ, в базі даних ВТО щодо торговельних угод такі види виокремлено як класифікаційні ознаки ЗВТ.

- двосторонні та багатосторонні угоди про зону вільної торгівлі (bilateral and multi-lateral free trade agreements) – ці два види відрізняються кількістю учасників.

- угоди економічної інтеграції (economic integration agreements) , під якими розуміється сукупність різного рівня форм торговельної лібералізації, інвестиційного партнерства та економічної інтеграції – зона вільної торгівлі, а також інші - митний союз, спільний ринок, інвестиційне партнерство, валютний союз, економічна інтеграція.

Типологічна диференціація зон вільної торгівлі відображає можливості поліваріантної стратегії кожної країни щодо участі у ЗВТ. Іншими словами, окрема країна може брати участь у різних видах зон, а також бути партнером конкретної країни к різних форматах зон вільної торгівлі - як у двосторонньому, так одночасно і багатосторонньому форматі.

За нашими розрахунками на основі даних статистичної бази міждержавних торговельних угод Всесвітньої торговельної організації, у 2010 році в світі налічувалося 283 діючих преференційних торговельних угод та ще 191 угода була в стані переговорів. Преференційні торговельні угоди були переважно представлені угодами про ЗВТ. За розрахунками за даними цієї статистичної бази, із загальної кількості діючих угод 90 % були угоди про зони вільної торгівлі та 10 % - угоди щодо митних союзів.

Переважання зон вільної торгівлі обумовлено тим, що такі угоди найбільш адекватно відповідають принципам Всесвітньої торговельної організації, фіксують рівність учасників, містять умови торговельної лібералізації та вільної конкуренції.

Зони вільної торгівлі на відміну від митних союзів не створюють передумови для митно-фіскальної консолідації в інтересах найбільшого учасника та нерівноправні умови для інших торговельних партнерів шляхом запровадження митних бар'єрів для третіх країн.

Вплив ЗВТ на взаємну торгівлю та конкурентоздатність країн і товарів значною мірою обумовлений економічним та технологічним рівнем розвитку країн-учасниць, станом та тенденціями світових товарних та фінансових ринків.

Основними характеристиками економічного та технологічного рівню розвитку країн-учасниць з точки зору гармонізації взаємовідносин учасників та результативності ЗВТ можна вважати наступні:

1. Диференціація рівнів економічного розвитку учасників зон вільної торгівлі – до них входять різні за рівнем розвитку країни: розвинуті країни, трансформаційні економіки, зростаючі економіки, країни що розвиваються.

2. Гармонізація рівнів та структур економіки країн-учасниць зон вільної торгівлі – до конкретної ЗВТ можуть входити країни: а) порівняльного рівня економічного розвитку; б) різного рівня та структури економіки, як наприклад розвинуті та країни що розвиваються.

3. Просторова композиція ЗВТ визначається географічними факторами та може мати форму географічно-близької ЗВТ, що включає сусідні країни або певної регіональної спільноти, або географічно-віддаленої ЗВТ, що включає країни різних регіонів, наприклад зона вільної торгівлі США - Ізраїль.

4. Основними структурними характеристиками зон вільної торгівлі можна вважати кількість учасників, масштаб охопту експортної номенклатури товарів та послуг,

5. Різні комбінації участі країн: окремі країни є учасниками різних угод щодо вільної торгівлі – як багатосторонніх, так і двосторонніх.

6. Відповідність (взаємне доповнення) рівнів економічного розвитку, концентрації та збалансованості зовнішньої торгівлі можуть визначати різні моделі взаємодії в ЗВТ: а) моноцентрична модель, коли у конкретній ЗВТ домінує економічний потенціал, торговельна концентрація та відповідно переговорна сила одного великого переважаючого партнера (наприклад, Росія в зоні вільної торгівлі Росія-Вірменія), така модель часто є політично мотивованою;

б) поліцентрична модель, коли країни формують та розвивають ЗВТ на основі рівних прав, взаємної вигоди та урахування економічних інтересів кожного учасника незалежно від його економічного потенціалу та питомої ваги у торгівлі, наприклад АСЕАН.

7. Основними системними тенденціями взаємодії країн-учасниць в ЗВТ можуть бути:

а) гармонізація основних умов діяльності ЗВТ та країн-членів - регуляторних, конкуренції, інвестиційних та умов ведення бізнесу;

б) взаємодоповнююча лібералізація шляхом поєднання участі країн в багатосторонніх ЗВТ з укладання окремими країнами-учасницями певної багатосторонньої зони також двосторонніх зон з метою додаткової лібералізації та скасування тарифів у взаємній торгівлі;

в) конвергенція рівнів економічного розвитку та структури взаємної торгівлі на основі конкурентних переваг;

г) співіснування тенденції конвергенції з дивергенцією в окремих економічних, торговельних та валютних сферах.

Таким чином, зона вільної торгівлі є системним багатоплановим утворенням, формує специфічну підсистему міжнародних економічних відносин як окремої країни-учасника, так і глобальної економіки в цілому. Як відособлена в системі зовнішньоекономічних відносин цілісність ЗВТ є одночасно:

- інституційним транскордонним утворенням, заснованим на контрактних відносинах
- сукупністю специфічних економічних відносин між національним та міжнародним ринком
- інструментом міжнародної торговельної політики двох або групи країн
- інструментом узгодження торговельних інтересів країн та подолання пов'язаних суперечностей
- інструментом стимулювання та регулювання структури експорту та імпорту
- інструментом ціноутворення у зовнішній торгівлі
- механізмом отримання економічних переваг від зменшення витрат у торгівлі та збільшенні доходів від неї
- механізмом отримання економічного ефекту від зовнішньої торгівлі та підвищення добробуту.

Створення та функціонування ЗВТ обумовлено метою отримання додаткових ефектів у вигляді збільшення обсягів зовнішньої торгівлі та її внеску в економічне зростання країн. Досягнення такої основної мети повинно слугувати основним принципом оцінки результативності ЗВТ. На практиці наслідки діяльності ЗВТ мають різноплановий характер, тому оцінка результативності ЗВТ повинна враховувати різні аспекти та носити комплексний характер.

Методологічні та теоретичні підходи до вимірювання результативності ЗВТ та аналізу їх ефективності повинні відображати специфіку їх змісту, структури та економічних відносин.

Створення та функціонування зон вільної торгівлі спрямовано на лібералізацію зовнішньої торгівлі між країнами-учасницями шляхом зменшення або скасування митних тарифів та інших торговельних витрат, за рахунок чого змінюється обсяг та структуру експорту та імпорту країн-учасниць.

Функціонування ЗВТ одночасно зі змінами обсягу та ефективності зовнішньої торгівлі впливає на конкурентні переваги, інвестиційну привабливість та фінансові зв'язки учасників ЗВТ. Такі непрямі результати вимагають дослідження теоретичних та прикладних аспектів більш широкої оцінки результативності зон вільної торгівлі, в тому числі в сфері фінансових зв'язків між країнами. Необхідне комплексне дослідження багатоаспектного змісту та відповідно всіх основних результатів та ефектів ЗВТ - як прямих, так і опосередкованих. Відповідно для цього необхідно застосувати системний комплексний підхід до основних результатів та ефектів створення і функціонування зон вільної торгівлі.

Вимірювання якісних та кількісних параметрів функціонування зон вільної торгівлі доцільно здійснювати шляхом визначення результативності та основних ефектів – якісних та кількісних. Результативність ЗВТ повинна відображати їх якісні та кількісні характеристики як новоутвореної інституційно-регуляторної спільноти (структури), тоді як ефекти повинні відображати системні та економічні результати їх функціонування.

Основні параметри результативності функціонування ЗВТ можуть бути систематизовані наступним чином:

1. Інституційно-регуляторні – вид ЗВТ, кількість учасників, сумарний ВВП, кількість (частка) лібералізованих тарифів зовнішньої торгівлі товарами та послугами.

2. Просторово-регіональні – населення та територія країн-учасниць, регіональна концентрація експорту та імпорту, інфраструктура зовнішньої торгівлі. Для аналізу впливу регіональних факторів на взаємну торгівлю, інвестиційні та фінансові зв'язки часто

використовується гравітаційна модель. Вона встановлює зв'язок масштабу, інтенсивності та результатів зовнішньої торгівлі від специфічних показників країн-учасниць: відстані від країнами, показників економічного розвитку, інституційного розвитку, структури зовнішньої торгівлі, обсягу та структури взаємних інвестицій та інших факторів.

3. Ринкові - частка взаємного експорту та імпорту у зовнішній торгівлі країн-учасниць ЗВТ, частка експорту та імпорту по основним товарним групам у зовнішній торгівлі країн-учасниць ЗВТ, зміна співвідношення торгівлі в рамках ЗВТ та рештою світу.

Основні ефекти ЗВТ носять різноплановий характер та відображають інтегральні економічні результати їх створення та функціонування. Основні групи ефектів можна визначити як: 1) структурні ефекти (системні результати зміни структури зовнішньої торгівлі під впливом створення ЗВТ), що відображають вплив зміни імпорتنих тарифів на структурні параметри зовнішньої торгівлі країн-учасниць., 2) економічні ефекти, що відображають економічні результати функціонування ЗВТ, 3) фінансові:

Структурними ефектами функціонування зон вільної торгівлі можна визначити як системні, що відображають інтегрований вплив ЗВТ на зміну композиції експорту та імпорту:

1. Ефект створення торгових потоків (trade creation) – коли преференційні тарифи впливають на заміну неефективного місцевого виробництва на ефективний імпорт від партнера по ЗВТ.

2. Ефект зміни (заміщення) торгових потоків (trade diversion)¹ – коли преференційні тарифи впливають на заміну ефективного імпорту з країн світу на неефективний імпорт з партнера по ЗВТ.

Саме такі структурні, а не тільки кількісні параметри обсягів експорту та імпорту відображають системний вплив створення ЗВТ.

У багатьох дослідженнях зони вільної торгівлі розглядаються як монофункціональна структура, що передбачає скасування митних тарифів та отримання в результаті скорочення витрат та збільшення взаємної торгівлі між країнами-учасницями. Але цінові умови та обсяги торгівлі впливають також і на інші параметри відносин між країнами, в першу чергу банківську діяльність, фінансування зовнішньої торгівлі, рух капіталу та інвестиційну процеси.

Тому доцільно досліджувати два основних типи ефектів створення ЗВТ:

1) економічні ефекти, що відображають економічні результати змін в зовнішній торгівлі та в результаті створення ЗВТ - експорту та імпорту, ролі експорту у створенні ВВП, умови торгівлі, конкурентоспроможність, структура виробництва товарів та послуг, платіжних баланс, вплив зовнішньої торгівлі на економічний розвиток та добробут;

2) фінансові ефекти, що відображають вплив створення ЗВТ в сфері фінансових зв'язків між країнами – торгівельні розрахунки, кредитування експорту та імпорту, діяльність іноземних банків країн-учасниць ЗВТ, прямі іноземні інвестиції та рух капіталу, транскордонні операції на фінансових ринках і фондових біржах.

Аналіз основних економічних ефектів ЗВТ може здійснюватися на основі вимірювання ефектів торгівельних преференцій на обсяг та структуру взаємної торгівлі, національне виробництво та добробут.

Економічна локалізація ефектів ЗВТ здійснюється у таких сферах:

- зовнішня торгівля – приріст експорту та імпорту, зміна умов торгівлі (співвідношення змін цін експорту та імпорту) в результаті створення ЗВТ;

- національна економіка – порівняльні темпи зростання зовнішньої торгівлі та економіки, зміна співвідношення експорту до ВВП, індекс відкритості економіки, зміни

структури виробництва товарів і послуг, зміни конкурентоздатності основних експортних галузей, приріст прямих іноземних інвестицій з країн-учасниць ЗВТ та інше;

- макроекономічні – торговельний баланс, зміни поточного рахунку платіжного балансу, зміни балансу притоку та відтоку капіталу, зміни конкурентоздатності національної економіки;

- ефект для зростання добробуту населення країн-учасниць ЗВТ.

Тарифна лібералізація та структурні параметри зовнішньої торгівлі учасників ЗВТ також впливають на систему конкуренції – на рівнях конкретних товарів та послуг, компаній та галузей, національної конкурентоспроможності -, пріоритети прямих іноземних інвестицій та інновацій, обсяг банківських послуг, фінансування зовнішньої торгівлі, зовнішні запозичення.

Зміна обсягів та структури зовнішньої торгівлі в результаті створення ЗВТ впливає на фінансові зв'язки (financial linkages), що дають узагальнену сукупність банківських інвестиційних та фінансових потоків між країнами-учасницями ЗВТ.

Основними каналами змін фінансових зв'язків у рамках ЗВТ можна визначити наступні:

- канал торговельного фінансування: зміни обсягів та регіональної структури зовнішньо торговельних розрахунків, концентрація експортного фінансування у банках країн-учасниць ЗВТ, зміни валютної структури зовнішньо торговельних розрахунків, інтернаціоналізації банківських послуг та банківського капіталу;

- канал торговельно-пов'язаних іноземних інвестицій: прямі іноземні інвестиції у торговельно-збутові системи та транскордонне виробництво, міжнародні злиття та поглинання в рамках ЗВТ;

- канал торговельно-пов'язаних операцій на міжнародних фінансових ринках – портфельні інвестиції, експортне та синдикуване кредитування, розміщення облігацій в рамках ЗВТ.

Функціонування зон вільної торгівлі та їх вплив на фінансові зв'язки між країнами в сучасних умовах необхідно аналізувати перш за все з урахуванням сучасних факторів глобального економічного та фінансового середовища. Такими є перш за все наслідки глобальної фінансової кризи 2008-2009 років, боргова криза єврозони та посткризові зміни в глобальному економічному розвитку.

Глобальна фінансова криза посткризові має довгострокові наслідки для міжнародної економіки та торгівлі, що обумовлено її системним та транскордонним механізмом. На початку 2000-х років у США та світовій економіці нагромадилися внутрішні та зовнішні дисбаланси, корекція яких відбувалася шляхом спочатку кредитної та потім фінансової криз. Швидкість та масштаб кризових явищ обумовив зовнішні шоки для національних економік та спричинив значне падіння глобальної торгівлі.

Зовнішні шоки можна визначити як зовнішні економічні збурення, не прогнозовані зміни ринкових параметрів, що впливають на національні економіки, наприклад зростання ціни нафти в результаті регіональних конфліктів чи глобальних змін. Таким чином, зовнішні шоки передають різкі зміни цін та умов міжнародних ринків до національних економік.

Зовнішні товарні шоки були тісно пов'язані з фінансовими. Падіння курсів національних валют під час кризи вплинуло на зростання витрат на імпортовані фактори виробництва та зниженню прибутку компаній, але при цьому сприяє підвищенню конкурентоздатності виробництв, що використовують місцеві фактори виробництва.

Зовнішні шоки опосередковують транскордонну передачу коливань від міжнародних до національних ринків. Вразливими для зовнішніх шоків перш за все є малі та середні

економіки, експорто - та імпортозалежні країни з недостатньо розвинутими банківськими та фінансовими системами. До потенційно найбільш вразливих до шоків країн можна віднести велику групу зростаючих і транзитивних економік.

Зовнішні шоки в період кризи 2008-2009 років вплинули на функціонування існуючих та фактично стимулювали утворення нових зон вільної торгівлі. Тим самим проявилася стабілізуюча функція ЗВТ у міжнародній торгівлі та економічному зростанні.

Основними зовнішніми чинниками для кризи української економіки в 2008-2009 роках була комбінація товарних та фінансових зовнішніх шоків.

Зовнішні товарні шоки виявилися у значному скороченні попиту та цін на основні товари українського експорту в починаючи з середини 2008 року. В результаті скоротилося надходження валютної виручки від експорту, виникли проблеми на валютному ринку та відбулася девальвація гривні. Це в свою чергу обумовило фінансові шоки, подорожчання імпорту, проблеми з обслуговуванням зовнішніх кредитів корпоративного та державного секторів, обслуговування валютних кредитів всередині країни.

Відбулося додаткове скорочення експорту в результаті протекціоністських заходів основних імпортерів та лібералізації зовнішньої торгівлі в результаті приєднання до СОТ у 2008 році, що також можна віднести до зовнішніх шоків. Відчутно скоротилися зовнішні трансфери трудових мігрантів в результаті кризового зниження їх доходів та зайнятості.

Агрегований вплив зовнішніх шоків відображається у суттєвих змінах показників та стану основних розділів платіжного балансу – поточного рахунку та рахунку операцій з капіталом.

Таблиця 1.
Сальдо основних показників поточного рахунку та рахунку операцій з капіталом платіжного балансу України в 2008-2011 роках, млн. дол. США.

	2008	2009	2010	2011
Рахунок поточних операцій, всього	-12763	-1732	-2884	-5659
В т.ч. баланс товарів та послуг	-14350	-1953	-3850	-5960
Експорт товарів та послуг	85612	54253	69255	65311
Імпорт товарів та послуг	-99962	-56206	-73105	-71274
Прямі інвестиції (сальдо)	9903	4654	5759	5340
Кредити і облігації	12397	-9137	6762	162

Джерело: Складено за даними: Платіжний баланс і зовнішній борг України 2010 рік. - Національний банк України, 2011, с.11; Платіжний баланс і зовнішній борг України III квартал 2011 року. - Національний банк України, 2012, с.12.

Аналіз динаміки платіжного балансу дозволяє зробити висновки щодо основних наслідків впливу зовнішніх шоків для зовнішньоекономічної стратегії України.

Зовнішні товарні шоки відобразилися у значному скороченні експорту та імпорту товарів і послуг протягом року після початку фінансової кризи – у 2009 році таке скорочення у порівнянні з 2008 роком відповідно становило 52 % та 56 %.

Зовнішні фінансові шоки обумовили реверсивні тенденції руху капіталу як в силу погіршення умов зовнішнього фінансування, так і погіршення інвестиційного клімату в країні. У 2009 році значно скоротилось надходження прямих іноземних інвестицій, до початку 2012 року їх передкризовий рівень ще не відновлено. Приплив іноземних кредитів та облігацій у 2008 році змінився відтоком коштів у 2009 році на погашення раніше

отриманих зовнішніх запозичень. Зростанням зовнішніх запозичень у 2010 році в відбувалося основному для покриття бюджетного дефіциту.

Таким чином, у період глобальної фінансової кризи вплив зовнішніх шоків на економіку України проявився як порушення зовнішньої та внутрішньої рівноваги на товарному, валютному та фінансовому ринках, суттєву зміну умови торгівлі та конкурентоздатності.

Україна має відкриту економіку з високою концентрацією експорту та імпорту, фактично регульований валютний курс. За таких умов можливості самостійної ринкової адаптації країни до зовнішніх шоків є обмеженими.

В сучасних умовах країна повинна активно стимулювати експорт та одночасно здійснювати модернізацію в умовах дефіциту зовнішнього фінансування. Це стимулює політику входження до зон вільної торгівлі з основними торгівельними партнерами з метою покращення умов для збільшення взаємної торгівлі, підвищення конкурентоздатності експорту та стимулювання економічного зростання.

Внаслідок глобальної кризи 2008-2009 років та боргової кризи Єврозони в сучасних умовах ускладнилась взаємодія національних економік, проявилися нові проблеми світової економіки.

По-перше, найбільш вражені наслідками глобальної кризи зростаючі економіки ще не досягли передкризового рівня ВВП в порівняльних цінах, включаючи Україну, Росію, Білорусь, прибалтійські країни. Це ускладнює їх економічний розвиток, оскільки завдання відновлення до передкризового рівня необхідно вирішувати одночасно з модернізацією економік та підвищенням їх конкурентоздатності під впливом суттєвих змін на світових ринках.

По-друге, глобальні економічні процеси є під впливом феномену „двошвидкісного” руху світової економіки (double-speed economic growth). З одного боку, у більшості розвинутих країн незначні темпи економіки набувають характеру тенденції в силу стагнації споживчого попиту, бюджетних дефіцитів, високого безробіття та значної зовнішньої заборгованості. З іншого – більш високими є темпи економіки на зростаючих ринках (emerging markets) Азії, Латинської Америки, Центральної Європи та СНД. Але й у них темпи економіки коливаються в силу залежності від попиту на їх експорт з боку розвинутих та інших країн.

Так, останні прогнози Міжнародного валютного фонду передбачають на 2012 рік певне скорочення темпів зростання глобальної економіки, розвинутих країн та Єврозони, що також вплине на зростаючі ринки:

Таблиця 2.

Приріст валового внутрішнього продукту основних регіонів світу у 2010-2012 роках, %.

	2010	2011	2012 прогноз
Світ	5,2	3,8	3,3
Розвинуті економіки	3,2	1,6	1,2
В т.ч. США	3	1,8	1,8
Єврозона	1,9	1,6	-0,5
Центральна та Східна Європа	4,5	5,1	1,1
СНД	4,6	4,5	3,7
Розвиваюча Азія	9,5	7,9	7,3
Китай	10,4	9,2	8,2

Джерело: складено за даними: *International Monetary Fund. World Economic Outlook Update. January 2012.* – IMF, Washington, 2012 - www.imf.org/weo/2012.

Зниження темпів глобальної економіки після 2010 року відбувається в основному за рахунок розвинутих країн. За прогнозами МВФ на 2012 рік, тенденція економічної стагнації в розвинутих країнах продовжиться, а в Євросоні навіть передбачається невелике скорочення економіки, тобто фактично може наступити друга хвиля кризи. Це негативно вплине на зростаючі економіки Центральної Європа та СНД, а також уповільнення економік Азії та Китаю. Такі прогнози повинні посилити мотивацію країн до активізації взаємної торгівлі, в тому числі в рамках існуючих та створення нових зон вільної торгівлі.

По-третє, трансформаційні економіки не можуть досягти суттєвого підвищення конкурентоздатності на існуючій технологічній базі, а здійснення стратегій модернізації та інновацій вимагає інтенсивного розвитку наукових досліджень, обмежується можливостями державного фінансування, дефіцитом венчурного капіталу та зовнішнього капіталу.

По-четверте, у більшості країн основним наслідком глобальної кризи є збільшення безробіття, що може набути довгострокової тенденції. Тому багато країн, в тому числі Україна, стоять перед необхідністю структурних змін в економіці, кардинального покращення умов ведення бізнесу та малого підприємництва, стимулювання збільшення продуктивності праці та зайнятості.

Функціонування зон вільної торгівлі у сучасних умовах повинно бути спрямовано не тільки на зростання обсягів торгівлі, а на її структурні зміни – все більшої орієнтації на розвиток транскордонної кооперації, вертикальних виробничих зв'язків на сучасній технологічній основі. Виходячи з цього, роль зон вільної торгівлі у стимулюванні прямих іноземних інвестицій, поширенні високих технологій, науково-дослідної та інноваційної кооперації повинна зростати. Така стратегічна орієнтація буде сприяти більшій стійкості ЗВТ в умовах динамічної міжнародної ринкової кон'юнктури.

Вимірювання динаміки фінансових зв'язків в рамках ЗВТ повинно базуватися на співставленні структурних змін у зовнішній торгівлі з показниками питомої ваги взаємних прямих і портфельних іноземних інвестицій, транскордонних злиттів та поглинань у фінансовому секторі, міжнародних банківських операцій та транскордонного кредитування.

Таблиця 3.

Нагромаджені прямі іноземні інвестиції з Європейського Союзу в Україну за основними країнами походження за період 2006 – III квартал 2011 років, обрані країни, млн. дол. США.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011- 9 міс.	2011- 9 міс. до 2006, %
Всього	23100	38100	47000	52000	58000	63300	
Всього ЄС	15543	28458	35786	38970	43423	47018	303
Кіпр	2607	11450	13252	14162	16062	18237	700
Німеччина	5621	5918	6394	6613	7077	7288	130
Австрія	1601	2975	4484	4642	4696	5517	345
Нідерланди	1493	2511	3181	4002	4708	4914	329

Джерело: складено та розраховано за даним: Платіжний баланс і зовнішній борг України III квартал 2011 року. - Національний банк України, 2012, с.11, 57.

Країни ЄС забезпечили біля 74, 2 % всіх нагромаджених прямих іноземних інвестицій в Україну, що більш ніж вдвічі перевищує частку ЄС в зовнішньоторгівельному обороті України. Основними причинами цього є переваги залучення інвестицій, а також розміщення акцій та облігацій на європейських фінансових ринках, краща юридична захищеність фінансових трансакцій.

Інвестування та залучення капіталу з ЄС до України визначається економічним та фінансовими мотивами, зокрема наявністю ринків збуту, ресурсним та технологічними можливостями України. Натомість, наприклад Росія, здійснює політично мотивовану політику заміщення імпорту багатьох видів продукції з України створенням власних виробництв (труби, залізничні вагони, газокompресорне устаткування та інше).

Найбільші темпи зростання прямих іноземних інвестицій в Україну відзначається з Кіпру після 2006 року, тобто після приєднання країни до ЄС. Основними факторами такого випереджаючого зростання є наступні: 1) кращий захист фінансових активів та інвестицій на Кіпрі після приєднання до ЄС; 2) Кіпр використовується як юридично країна походження інвестицій західними та російськими компаніями та банками, наприклад, глобальний інвестиційний банк Креді Свісс Ферст Бостон Україна, що належав до швейцарської банківської групи, але формально власність була оформлена через Кіпр (припинив діяльність у 2007 році), або Альфа Банк Україна, афілійований до Альфа Банк Росія але юридично володіння ним здійснюється через Кіпр, та інші; 3) використання як джерела кредитування та реінвестування корпоративних фінансових активів, кінцевими бенефіціарами яких є українські компанії та приватні особи, в Україну.

З точки зору залучення інвестицій, зовнішнього фінансування та технологій, Україні доцільно застосовувати асиметричні пріоритети участі у зонах вільної торгівлі. Створення зони вільної торгівлі України з Європейським Союзом повинно мати пріоритетом саме довгострокові стратегії, розширення інвестиційно-фінансових можливостей. Зона вільної торгівлі в рамках СНД повинна сприяти розширенню торгівлі конкурентоздатними товарами українського експорту, особливо продовольства, якісного металу та високотехнологічного машинобудування.

Основними інституційними та регуляторними аспектами розвитку фінансових зв'язків в рамках ЗВТ можна вважати наступні:

- гармонізація банківського та фінансового регулювання;
- поширення міжнародних технологій та стандартів банківських та фінансових трансакцій:
- ефективний доступ до міжнародних електронних платіжних та фінансових торговельних систем:
- взаємний доступ фінансових інституцій на ринки країн ЗВТ.

Для України важливим є не тільки визначення торговельних результатів участі у зонах вільної торгівлі, але комплексний аналіз та прогнозування впливу ЗВТ на модернізацію національної економіки на основі інновацій, зростанні її конкурентоздатності, покращення клімату для ведення бізнесу та інвестицій. Важливе значення для цього повинно мати використання потенціалу створюваної зони вільної торгівлі з Європейським Союзом для розширення доступу на європейські та глобальні фінансові ринки, розвитку інвестиційної та виробничої кооперації.

Список літератури.

1. Кругман П., Обстфельд М. Международная экономика. Теория и политика. Пер. с англ. – Москва: Экономический факультет МГУ, ЮНИТИ, 1997.
2. Платіжний баланс і зовнішній борг України 2010 рік. - Національний банк України, 2011.
3. Платіжний баланс і зовнішній борг України III квартал 2011 року. - Національний банк України, 2012, с.12.

4. Baldwin, R. (ed.), *The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects*. - London: CEPR, 2009.
5. Baier, S., Bergstrand, J. Do free trade agreements actually increase members' international trade? - *Journal of International Economics*, 2007, No. 71 (1), 72–95.
6. Bhagwati, J. *Termites in the Trading System. How Preferential Agreements Undermine Free Trade* – Oxford, Oxford University Press, 2008.
7. Cheong D. *Methods for Ex Post Economic Evaluation of Free Trade Agreements*. – ADB Working Paper Series on Regional Economic Integration. – Asian Development Bank, 2010.
8. International Monetary Fund. *World Economic Outlook Update*. January 2012.– IMF, Washington, 2012 - www.imf.org/weo/2012.
9. Karacaovali, B., Limao, N. The clash of liberalizations: preferential vs. multilateral trade liberalization in the European Union. - *Journal of International Economics*, 2008, No. 74(2), 299-327.
10. Mayda, A., Steinberg, C. Do South-South Trade Agreements Increase Trade? Commodity-Level Evidence from COMESA - IMF Working Paper, 2007, No. 07/40.
11. Nilsson, L., Matsson, N. *Truth and Myths about the Openness of EU Trade Policy and the Use of Eu Trade Preferences*. – Brussels, European Commission Directorate General for Trade Working Paper, 2009.
12. Salvatore, D. *International Economics*. Third edition. - New York, Macmillan Publishing Company, 1990.
13. UNCTAD *Trade and Development Report 2007: Regional cooperation for development* - Geneva, UNCTAD, 2007
14. World Bank *Global Economic Prospects 2005: Trade, Regionalism and Development*. – Washington, World Bank, 2005.